

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

همه‌ی امتیازهای این پایان نامه به دانشگاه بوعلی سینا تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب پایان نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها، باید نام دانشگاه بوعلی سینا (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد
برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات عربی

عنوان:

نقد تصویرگری سیمای اهل بیت در دیوان سید حمیری

استاد راهنما
دکتر مرتضی قائمی

استاد مشاور
دکتر علی باقر طاهری نیا

پژوهشگر
زهرا طهماسبی

۱۳۸۸

پروردگارا

ای هستی بخش وجود، مرا به نجات بی کرانت توان شکر نیست.

ذره ذره وجودم برای تو و نزدیکتر شدن به تومی تپد.

الهی

مرا مدد کن تا دانش اندکم نه زردمانی باشد برای فزونی تکبر و غرور

و نه حلقه ای برای اسارت و نه دست مایه ای برای تجارت

بلکه گامی باشد برای تجلیل از تو و متعالی ساختن زندگی خود و دیگران.

آمین یا ارحم الراحمین

آنان که خاک را به نظر کمیاب کنند

آیا شود که گوشه‌ی چشمی به ما کنند

تقدیم به ساحت نورانی و قدسی آنان که آبروی علم و دانش و فضیلتند. آنان که مرزبای ولایتان، زینت صحیفه‌ی اعمال هر مؤمن است. (عموان صحیفه‌المؤمن ولایه علی بن ایطالب علیه السلام)

چهارده خورشید تابناکی که طلوع بی غروبشان در آسمان شرافت و انسانیت محض، چشم و جان همه‌ی اهل تاریخ را به درخشش خود می‌خواند که چه حکایت ما حکایت قطره و بی‌کراگی اقیانوس است، حکایت مورچه و تخت سلیمان.

و تقدیم به

مادر عزیزم، که بلور نگاهش میسای چشمان تاریکم است، و شمع وجود اگر توانایی روشنائی دارد به عشق اوست.

و به پدر بزرگوار و مهربانم

اسطوره‌ی استواری و ایستایی ابدی، و روشنی‌بخش جاده‌های انبوه زندگی، که با خزان خود بهار را به من هدیه داد.

تقدیر و تشکر

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ، لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

حمد و ستایش بی پایان مخصوص پروردگار مهربانی که به این بنده ی کمترین توفیق داد، گام در راهی چنین مبارک بگذارد. دست قطره ی ناچیز را گرفت و به دامن دریا برد در اقیانوس الطاف بیکران خو غرقه اش ساخت تا تلاش ناپخته اش جوانه بزند و ثمر دهد.

روشنای ولایت و دوستی اهل بیت (علیهم السلام) را، وجهه ی همت بی مقدار خود ساختم تا مگر دست عنایت سبزشان روزنی از باغ بلورین بهشت را به رویم بگشاید. شاهراه روشن محبت و ولایت برگزیدگان درگاه حق گامهای لرزانم را به خود خواند تا در پیشگاه آفتاب شعر خیال انگیزشان چون شبنم صبحدمان فانی شوم.

بر خود واجب می دانم که از استاد راهنمای گراقدر جناب آقای دکتر مرتضی قائمی که در این راه دشوار چراغ هدایت بنده را در دست داشتند و همچنین از استاد مشاور جناب آقای دکتر علی باقر طاهری نیا نهایت سپاس و قدردانی را داشته باشم. همچنین از اساتید بزرگوار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه بوعلی سینا که هریک به نوعی رانمایی بی دریغ خود ا به من هدیه کرده اند نهایت تشکر را دارم.

دریای سپاس و قدردانی بی پایان نثار زحمات و الطاف بی دریغ پدر و مادر عزیزم که با صبوری تمام مرا در این فصل از زندگی نیز همراهی و یاری کرده اند. در آخر نیز از همه ی دوستان و همراهانی که هریک به نحوی بنده را در به انجام رساندن این کار، بی دریغ و خالصانه یاری و همراهی کرده اند تشکر و سپاس فراوان دارم و امیدارم خداوند در همه ی مراحل زندگی یاور و پناه همه ی آنان باشد.

نام خانوادگی: طهماسبی	نام: زهرا
عنوان پایان نامه: نقد تصویرگری سیمای اهل بیت در دیوان سید حمیری	
استاد راهنما: دکتر مرتضی قائمی	استاد مشاور: دکتر علی باقر طاهری نیا
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عربی
گرایش: -	دانشگاه: بوعلی سینا همدان
دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	تاریخ فارغ التحصیلی: تعداد صفحه:
واژه‌های کلیدی: سید حمیری، شعر شیعی، صور خیال، سیمای اهل بیت (علیهم السلام)	
<p>چکیده</p> <p>سید حمیری از جمله شاعران برجسته و تراز اول در ادبیات شیعه است که دارای اشعاری پر محتوا و ارزشمند است. زبان شعری سید یک زبان ساده، بی تکلف و سهل ممتنع است که از صورخیال برای انتقال معانی و پیام های خویش در حدی محدود بهره برده ست. علت اصلی کاربرد محدود صور خیال در شعر سید این است که شعر دینی ظرفیت کمتری برای به کارگیری آزاد صور خیال دارد.</p> <p>تشبیهات و استعارات شاعر در حکم ابزاری برای وصول به معانی مورد نظر و غالباً معمولی و خالی از ابتکار و هنر ویژه ی شاعری به کار گرفته شده اند. بیشترین حجم از صور خیال در شعر او مربوط به تصاویر کنایی است.</p> <p>سید، شاعر عقیده و آرمان است و سروده های خود را وقف فضائل اهل بیت و به خصوص امام علی (علیهم السلام) و دفاع از مبانی و بنیان های اعتقادی شیعه و هجو دشمنان اهل بیت (ع) نموده است.</p> <p>از دیگر مشخصات شعر سید، غلبه ی زبان و بیان کلامی و گزارش گونه بر آن است؛ شاعر همچون متکلم چیره دست احتجاج می نماید و به جای هنرنمایی در حوزه ی خیال، مناقب و جریانات زندگی اهل بیت را به شعر در می آورد. در زبان شعری او، آشنایی زدایی و ابتکار کم رنگ است، هرچند موسیقی دلنشین درونی و بیرونی اشعار او توجه خواننده را جلب می کند و تحسین او را بر می انگیزد.</p> <p>واژه های کلیدی: سید حمیری، شعر شیعی، صور خیال، سیمای اهل بیت (علیهم السلام)</p>	

عنوان.....	صفحه.....
مقدمه.....	أ.....
بیان مسأله.....	ث.....
اهداف پژوهش.....	ث.....
فرضیات و سؤالات تحقیق.....	ث.....
روش تحقیق.....	ج.....
سابقه و ضرورت انجام پژوهش.....	ج.....
ضرورت انجام پژوهش.....	ج.....
فصل اول: نگاهی به اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر شاعر	
۱- ۱ چگونگی فروپاشی بنی امیه و آغاز انقلاب عباسی.....	۱.....
۲-۱ آشنایی با ویژگی‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر شاعر.....	۱۰.....
۱-۲-۱ ویژگی‌های سیاسی.....	۱۰.....
- جنبش‌ها و قیام‌ها.....	۱۷.....
الف - علویان.....	۱۷.....
ب- دیگر قیام‌ها.....	۱۹.....
۲-۲-۱ ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی.....	۲۰.....
الف- تسلط فرهنگ ایرانی بر خلافت عباسی.....	۲۱.....
ب- ثروت و فساد مالی طبقه حاکمه.....	۲۲.....
ج- بی بند و باری و فساد اخلاقی.....	۲۳.....
۳-۲-۱ ویژگی‌های علمی و ادبی عصر شاعر.....	۲۵.....
الف- اختلاط نژادی، زبانی و فرهنگی.....	۲۵.....

-
-
- ب- توجه به کسب دانش و گسترش فرهنگ علم آموزی در جامعه : ۲۶
- ج- نهضت ترجمه : ۲۷
- اوضاع شعر در عصر عباسی : ۲۸
- عوامل تأثیرگذار بر گرایش های شعر عصر عباسی : ۲۸
- ۱-۳-۱ آشنایی با مبانی تفکر شیعه و چگونگی تجلی آن در ادبیات..... ۳۱
- ۱-۳-۱ : آشنایی با مبانی و تاریخچه تفکر شیعی..... ۳۱
- واگذاری ریاست جامعه اسلامی به حضرت علی (ع) از سوی پیامبر..... ۳۵
- ارکان مذهب شیعه:..... ۴۰
- ۱-۳-۲ آشنایی با میراث ادبی شیعه ، ادب ملتزم اهل بیت در عصر عباسی اول..... ۴۲
- عواملی که با فراوانی زیاد در درون مایه ادبیات شیعه به چشم می خوردند : ۴۴

فصل دوم: آشنایی با زندگی و عقاید شاعر

- ۲-۱ سید حمیری ، شاعر آرمان و عقیده ، زندگی و اندیشه ها : ۴۷
- ۲-۱-۱ آشنایی مختصری با زندگی شاعر : ۴۷
- ولادت سید : ۴۷
- مذهب سید : ۵۰
- وفات سید : ۵۴
- ۲-۱-۲- بررسی جایگاه علمی و ادبی سید : ۵۵
- ۲-۱-۳ آشنایی با آراء و اندیشه های شاعر : ۶۲
- ۲-۱-۴ نقد و بررسی پاره ای اتهامات نسبت به سید حمیری : ۷۰

فصل سوم: نقد و بررسی صور خیال در شعر سید

- ۳-۱ نقد زیبایی شناسی صور خیال در شعر سید : ۷۶

فهرست مطالب

-
-
- ۳-۱-۱-۱ تعریف بلاغت و زیبایی: ۷۶
- تعریف خیال، تخیل، تصویر و صور خیال: ۷۸
- تصویر زبانی و تصویر خیالی ۸۲
- ساختار تصویر خیالی ۸۳
- ۳-۱-۲ نقد و بررسی چگونگی کاربرد تشبیه در شعر سید : ۸۵
- تشبیه و بلاغت آن : ۸۵
- بلاغت تشبیه : ۸۶
- تحلیل و بررسی تشبیه در شعر سید حمیری : ۸۷
- الف - مضامین و موضوعاتی که در قالب تشبیهات شعر سید آمده است : ۹۰
- ب- ظهور عناصر طبیعت در تشبیهات و بهره گیری از تصاویر آن ها : ۱۰۱
- ج- بررسی شکلی تشبیهات شعر سید : ۱۰۷
- ۳-۱-۳ نقد و بررسی چگونگی ظهور مجاز در شعر سید : ۱۲۰
- تعریف مجاز ۱۲۰
- حقیقت : ۱۲۱
- مجاز عقلی : ۱۲۱
- تعریف مجاز مرسل : ۱۲۱
- بلاغت مجاز ۱۲۲
- ۳-۱-۴ نقد و بررسی چگونگی ظهور استعاره در شعر سید : ۱۳۰
- بلاغت استعاره ۱۳۰
- ۳-۱-۵ نقد و بررسی چگونگی ظهور کنایه در اشعار سید : ۱۴۳
- بلاغت کنایه : ۱۴۳

۱۵۶.....	۳-۱-۶ نقد و بررسی ظهور اغراق در شعر سید :
۱۶۱.....	۳-۱-۷ درخشش موسیقی لفظی و معنوی در شعر سید :
فصل چهارم: سیمای اهل بیت در بررسی و نقد محتوایی شعر سید حمیری	
۱۶۶.....	۴-۱ چگونگی تأثیر کلام و تاریخ شیعه بر سیر محتوایی شعر شیعی.....
۱۶۶.....	۴-۱-۱ بررسی چگونگی تأثیر اندیشه های شیعی بر شاعران :.....
۱۷۱.....	۴-۱-۲ چگونگی انعکاس سیمای اهل بیت در اغراض شعری سید حمیری :.....
۱۷۷.....	- ظهور مضامین سیاسی در شعر سید :.....
۱۸۳.....	- احتجاج و دفاع از حقوق پایمال شده اهل بیت (ع) :.....
۱۹۱.....	- ظهور محور تبرّی و هجو در اشعار سید :.....
۲۰۱.....	انعکاس مضمون مدح در اشعار سید :.....
۲۲۶.....	- بازتاب مضمون حزن و مرثیه بر اهل بیت در اشعار سید.....
۲۳۱.....	- بررسی نگاه سید به مفهوم انتظار و مهدویت : (آرمان شهر دینی در شعر سید).....
۲۴۳.....	بررسی شیوه داستان سرایی سید: (انعکاس سیمای اهل بیت در قصه شعرهای شاعر).....
۲۴۹.....	بازتاب آیات و روایات ولایت محور ، در اشعار سید :.....
۲۵۳.....	- بررسی اجمالی عیوب محتوایی و شکلی شعر سید :.....
۲۶۰.....	نتیجه گیری.....
۲۶۳.....	فهرست منابع و مآخذ.....
۲۷۴.....	الملخّص (چکیده ی عربی).....
۲۷۵.....	چکیده ی انگلیسی.....

مقدمه

عصر عباسی از درخشان ترین و شکوفاترین دوره هایی است که جریان شعر، ادب، علم و فرهنگ در طول تاریخ دیده است؛ لذا خیل عظیم ادیبان، شاعران، فرهیختگان، عالمان و مفسرانی که این دوره ی برجسته در دامن خود پرورش داده است، همواره در کانون توجه و عنایت محققان و پژوهشگران رشته های مختلف علمی ادبی بوده اند و جنبه های متفاوت و متنوع شخصیتی آنان، همچنین ویژگی های مختلف آثار علمی و ادبی ایشان، مورد پژوهش ها و بررسی های دقیق و موشکافانه قرار گرفته است.

جریان شعر و ادبیات نیز در جامعه عباسی، به سبب رشد اقتصادی و بهبود وضع معیشتی مردم و سرازیر شدن سیل ثروت و نعمت اقصی نقاط بلاد پهناور اسلامی به سوی پایتخت حکومت عباسی و چند شهر عمده ؛ گسترش و درخشش چشمگیری را تجربه کرد و در تنوع و پردازش موضوعات و اغراض مختلف شعری و نثری، یکی از نقطه های اوج و کامیابی و دوره های پر تأثیر و پر ثمر خود را پشت سر نهاد. خلافت و حکومت اسلامی نیز که خلفای عباسی آن را غاصبانه و با سوء استفاده از جایگاه والای خاندان پیامبر در میان مردم، به چنگ آورده بودند و به نام خون خواهی اهل بیت، جان و مال و اعتقادات مردم را تصاحب کرده بودند؛ در موضع حقیقی و راستین خود قرار نگرفته بود و همچنان سیر انحرافی خود از مسیر حق را با اغواگری و فریب اذهان عمومی ادامه می داد.

بی تدبیری و بیگانگی خلفای عباسی از موضع دین و دستورات الهی ، ثروت و قدرت بادآورده و بی پایان که در این دوره نصیب دستگاه خلافت و طبقات ثروت جامعه شده بود ، منشأ ایجاد و رواج فساد و بی بند و باری در میان طبقه حاکم و به تدریج در میان همه اقشار جامعه گردید و همان گونه که توده های مختلف مردم را به کام گناه ، فحشا ، خمر ، مجون و لهو و لعب می برد ، جریان شعر و ادب و فرهنگ را نیز به تبع خود به بیراهه آشکاری می کشاند که اثر زیان بار آن را در سراسر ادب عباسی و تا قرن ها در ادبیات همه دوره ها می بینیم.

شاخه ی ادبیات و شعر شیعه ، در میان این موج اباحی گری که بر پیکره ی ادبیات این دوره ، مستولی شده بود و در بین سایر جریانات ادبی همواره یکی از پاک ترین ، معنوی ترین و سالم ترین این انواع ادبی

بوده است که از آغاز تاریخ اسلام، حرکت و رشد و نمو خود را آغاز کرده، در این دوره به اوج شکوفایی و هنرنمایی و مضمون پردازی خود رسیده بود.

شعر و ادب شیعی همواره با محوریت موضوعات زیر اقیانوسی از معانی و مضامین ناب و سرشار از عاطفه خالص را به گستره شعر و ادب هدیه کرده است:

جانشینی و خلافت بی چون و چرا و بلافصل حضرت امیر (ع) پس از پیامبر اکرم (ص)، غاصبانه و نامشروع بودن خلافت و حکومت هر کسی غیر از ائمه اهل بیت (ع)، مدح حضرات معصومین، سرایش مظلومیت ها و مصیبت های بی پایان خاندان پیامبر (ص)، بیان احتجاجی از نظریات سیاسی و اعتقادی حزب شیعه، هجو دشمنان اهل بیت (ع)، ترسیم سیمای معنوی ائمه (ع).

یکی از برجسته ترین چهره های شیعه در دوران اول عباسی که سهم بزرگی در خلق اشعار خالصانه و شیعی ناب دارد؛ محمد بن یزید بن ربیع حمیری معروف به سید حمیری (متوفی سال ۱۷۵ هجری) می باشد. او که در خانواده ای اباذی مسلک (که از دشمنان سرسخت حضرت علی (ع) بودند) متولد شده بود، هیچگاه به راه پدر و مادر خویش نرفت و هرگز زبان به سب و دشنام حضرات معصومین نیالود و همواره موهبت ولایت ایشان را در سینه داشت. در آغاز کیسانی مذهب (پیروان محمد بن حنفیه) بود. اما به اشارت و رهگشایی مولایش امام جعفر بن محمد (ع) در اواسط عمر با اعتقاد کامل به مذهب حق جعفری گروید و همواره در همه طول عمر خود، دریایی از مضامین شیعی و اعتقادات سرشار از حقانیت و مدائح لبریز از عاطفه و تجربه معنوی خود را در جام شفاف شعرش ریخت و به تشنگان معرفت زلال نبوی و علوی پیشکش کرد.

سید حمیری از جمله شخصیت های تاریخ تشیع است که همواره آماج طعن، تکذیب، بی مهری و کم لطفی مورخین و منتقدین ادبی قرار گرفته است و این امر دلیلی جز تولی و تبری راسخ و استوار او که در واژه واژه شعرش پیداست ندارد.

عده ای از محققان ، منتقدان ادبی و تاریخ ادب نویسان او را فاسد ، دائم الخمر و کسی که محرمات دین را حلال می داند و متعه می کند ، سخیف الرأی ، سفیه و خرافاتی است ، به زندقه ، کفر و نحله های انحرافی معتقد است و برای تکسب و مال پرستی به دربارهای خلفا منسوب است خوانده اند.

شخصیتی که تشیع خالص ، دین داری و مناعت طبع او از شرح زندگانی و اظهار نظرهایی که برخی بزرگان منصف که پیرامون او کرده اند ، به سادگی قابل اثبات است.

لذا پرداختن به زوایایی از زندگی و اندیشه های شاعر از سویی و بررسی وجوه هنری و مضمونی اشعار او از سوی دیگر ، می تواند موضوع مناسبی برای یک پژوهش اولیه در حوزه ادبیات شیعه باشد.

پژوهش حاضر بر آن است که به بیان مختصری از شخصیت ، زندگی و آراء و افکار سید بپردازد ، پاره ای از اتهاماتی را که در طول تاریخ بر او زده اند ، واکاوی کرده و در حد توان پاسخ دهد ، نگاهی تازه بر زوایای پنهان و آشکار هنری و صوری شعر سید بیفکند و پیمانه ای از مضامین و مفاهیم خالصانه شعر شیعی او برگیرد و حاصل را به عنوان گامی کوچک ، ابتدائی و ناقص که هنوز در آغاز راه است و تنها رایحه ای از گلستان بی منتهای ذکر شیرین و لطیف اهل بیت را با خود دارد ؛ به مشتاقان حوزه ادبیات شیعی هدیه کند.

(تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.)

۱- بیان مسأله

از آن جایی که سید حمیری یکی از شاعران نامدار عرب است که هنر شاعری خود را وقف بیان فضائل و تصویرگری مناقب اهل بیت نموده است ، و با توجه به این که ادبیات دینی و به خصوص شعر و ادب متعهد شیعی یکی از مجموعه های بزرگ ادبی پس از ظهور اسلام می باشد ، لذا بررسی نقادانه شعر سید حمیری شاید بتواند راه گشایی گام های مؤثرتر بعدی باشد. اگرچه زندگی و شعر این شاعر بزرگ توجه ناقدان جدید و قدیم را به خود جلب کرده است اما با نگاهی نقادانه به نقاط قوت و ضعف آن می توان به زوایای تازه ای از شعر و اندیشه او دست یافت. چگونگی ظهور صور خیال و کیفیت بیان هنری شاعر ، بررسی و تجزیه و تحلیل شعر او از نظر شکل و مضمون ، کاوش عیوبی چون عدم آشنایی زدایی از طریق داشتن زبان خاص شعری ، وجود محتوی کلامی و بیان تقریری و گزارشی ، به جای بیان هنرمندانه و زبان ادبی ، گامی در نقد هنری شعر این شاعر بزرگ به عنوان یکی از نمونه های خوب ادبیات شیعی باشد.

۲- اهداف پژوهش

- شناخت و معرفی بهتر شعر و اندیشه سید حمیری و دست یافتن به تصویری جامع از سیمای اهل بیت در شعر او.
- آسیب شناسی شعر سید حمیری به عنوان نمونه ای از شعر مذهبی.

۳- فرضیات و سؤالات تحقیق

- دامنه خیال و به کارگیری صور خیال و بهره گیری از زبان هنرمندانه در شعر سید حمیری بسیار محدود است.
- غالب اشعار سید در مورد اهل بیت واقع گراست و بیشتر جنبه نقل تاریخی و تقریری دارد.
- اگرچه سید حمیری از شاعران مطرح ادبیات شیعه می باشد ، زبان خاص شعری ندارد که به وسیله آن به عنوان یک شاعر دوران ساز مطرح گردد. اما شعر او از یک زبان سهل و ممتنع بهره مند است.
- ویژگی استدلال عقلی و کلامی در شعر سید حمیری نمود چشمگیری دارد.

- صور خیال و عناصر زیباسازی تا چه حد و چگونه در شعر سید حمیری ایفای نقش می کند؟
- عیوب اصلی شعر سید حمیری در عرصه بیان هنرمندانه وقایع ، به جای نقل و تاریخ نویسی چیست؟
- آیا سید حمیری زبان و منهج خاص شعری که او را به عنوان یک شاعر صاحب سبک مطرح کند دارد؟

۴- روش تحقیق

روش توصیفی - تحلیلی (کتابخانه ای) . با جمع آوری داده ها و تجزیه و تحلیل آن ها به اثبات یا رد فرضیه ها دست می یابیم.

۵- سابقه و ضرورت انجام پژوهش

سابقه خاصی در مورد شعر این شاعر که به صورت پایان نامه دفاع شده باشد ۳ مورد است ، که ما تنها به یک مورد از آن ها با عنوان شرح و تفسیر علویات سید حمیری (پایان نامه دوره دکتری ، روح الله صیادی نژاد، دانشگاه تهران) دسترسی پیدا کردیم . به علاوه تعدادی مقاله منتشر شده. سید یک شاعر ممتاز شیعی است که همچون سایر شاعران شیعه به خوبی شناخته نشده ، لذا شناخت و معرفی بهتر شعر او به عنوان یکی از شعرای برجسته دینی بسیار ارزشمند می نماید. ضمن این که این تحقیق می تواند شعر و اندیشه او را آسیب شناسی کند.

فصل اول

نگاهی به اوضاع سیاسی، اجتماعی، و

فرهنگی عصر شاعر

۱- ۱ چگونگی فروپاشی بنی امیه و آغاز انقلاب عباسی :

دوران حکومت بنی امیه با همه فسادها و تباه کاری ها و با آن همه تبعیض نژادی که بر ملل مسلمان غیر عرب روا می داشت و با آن روح کینه توزی و عصبیتی که در میان قبایل عرب رواج می داد ، هیچ گاه خالی از قیام ها و انقلاب های متعدد گروه های مختلف اسلامی نبوده است . از سویی گروه های بی شماری از مسلمان های غیر عرب به این قیام ها می پیوستند .

بنی امیه بر خلاف نظریه عدل و مساوات اسلامی همه حقوق انسانی مسلمانان را به تاراج برده بود و با گرفتن مالیات های کمرشکن و ناعادلانه ، حقوق آنان را ضایع می کرد ، تا جایی که درد و رنجی جانکاه را تحمل می کردند . لذا کاملاً طبیعی بود که اینان همواره خواستار عدالت اجتماعی و در پی برقراری نظریه اسلام باشند که حقوق و تکالیف مالی و غیر مالی همه مسلمانان را یکسان وضع کرده بود . (شوقی ضیف ، ۱۹۶۶م ، ج ۳ ص ۱۰)

یگانه عاملی که موالی را به سوی این قیام ها رهنمون می شد ، آتش کینه ای بود که به سبب تحقیرشان از سوی بنی امیه و به یغما رفتن اموالشان در دل های آنان زبانه می کشید . با این وجود که همگی آنان از ملت های دارای فرهنگ و تمدن عالی و ریشه دار و صاحبان علم و صنعت بودند . اما هرگز هویت و ارزش های انسانیشان از سوی حکومت بنی امیه محترم شمرده نمی شد . در این میان ایرانیان بیش از دیگر ملت های مسلمان ، در قیام ها و اعتراضات علیه این نظام فاسد حضور داشتند . (حنّا الفاخوری ، ۱۴۲۲هـ ق ، ص ۳۱۷)

برخی از قیام های متعدد این دوره که هر یک از آن ها با رویکرد هایی همچون اصلاحات اجتماعی ، بر اندازی حکومت بنی امیه و بر پایی عدالت یا بر سر کار آوردن دولتی جدید بوقوع می پیوست عبارتند از :

- قیام ابن زبیر و خوارج

- قیام ابن اشعث

- قیام یزید بن مهلب .

همچنین قیام های بسیاری که از سوی شیعیان و علویان با هدف کلی بازگرداندن خلافت به خاندان علی (ع) انجام می شد مانند قیام های زید بن علی زین العابدین و فرزندش یحیی بن زید و قیام عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر بن ابیطالب و قیام مختار ثقفی که همگی این ها در قرن دوم هجری رخ داده است و فراگیرتر و پرتأثیرتر از همه انقلاب های این دوره ، انقلاب عظیم امام حسین (ع) در کربلا. قیام هایی مانند قیام ابن زبیر و ابن اشعث به وسیله کشتارها و حملات خونین بنی امیه سرکوب می شد . اما آن چه بیش از همه ، دستگاه اموی را درمانده می کرد و حکومتشان را در معرض خطر قرار می داد ؛ قیام های پیایی شیعیان و خوارج بود که یکی پس از دیگری چون ضربات سنگینی بر پیکره آن فرود می آمد و این قیام ها بیشتر در شمال و جنوب عراق و ماوراء النهر بود .

از سویی دیگر مهم ترین قیام شیعیان در این دوره ، مبارزه مسلحانه مختار ثقفی بود که مصعب بن زبیر والی کوفه آن را به سختی در هم شکست به نحوی که پس از آن تا مدت ها شیعیان توش و توان خود را از دست دادند .^(۱)

۱- چنان که به نظر می رسد دکتر ضیف در تحلیل وقایع پیش از انقلاب عباسی اندکی از وادی انصاف خارج می شود و علی رغم روح تحلیل و تحقیقی که بر کار ایشان حاکم است نوشته او گاه سؤالاتی را در ذهن هر خواننده منصف بر می انگیزد . دکتر ضیف از قیام های کم اهمیتی چون یزید بن مهلب و ابن اشعث نام می برد . اما از قیام حسین بن علی (ع) که به گواهی همه مورخین جزء پر تأثیرترین اتفاقات تاریخ است ؛ حتی نامی نبرده است ! ایشان در کتاب الفن و مذاهبه فی الشعرا لعربی نیز در ضمن قیام های پیش از انقلاب عباسی هیچ نامی از قیام کربلا نمی برد این در حالی است که تاریخ سیاسی نویسانی چون دکتر حسن ابراهیم حسن ، احمد محمد الحوفی ، عز الدین اسماعیل و احمد شائب و حتی طه حسین به گونه ای اهمیت قیام کربلا را جلوه می دهند ، که گویی وقایع دوره بنی امیه به دو دوره پیش و پس از وقایع کربلا تقسیم می شود . همچنین دکتر ضیف می گوید : مهم ترین قیام شیعیان در این دوره قیام مختار ثقفی است که پس از آن دیگر شیعیان تا مدت ها توان خود را از دست دادند پس اگر چنین است . چگونه انقلاب عباسی که پس از این خواهیم دید کم و بیش به جانبداری از شیعیان به پا خواست به وقوع پیوسته است ؟ و چرا ایشان در اظهار نظر خود تنها شیعیان کیسانیه مذهب را در نظر می گیرند و از پر تعدادترین و پر نشاط ترین گروه شیعیان یعنی شیعیان امامی مذهب صرف نظر می کنند ؟ و یا وقتی از قیام های خوارج نام می برند آنان را مجاهدین در راه خدا و فدائیان عقیده عدالت گستری می دانند اما وقتی از شیعیان نام می برند لحن کلام کاملاً منفی است و آنان را منافقانی می دانند که به اسم تقیه عقیده خود را پنهان می دارند و با شورش های پیایی خود امویان را خسته و سردر گم می کنند .

سرزمین های اسلامی ، آ بستن اتفاقات و انقلابات بزرگی بود که قیام عباسیان به نحوی آخرین آن ها به شمار می آمد. (ضیف ، ۱۹۶۶م ، ج ۳ ص ۹ ، ۸)

انقلابی که کاملاً با دیگر قیام های پر تعداد این دوره متفاوت بود و نهایتاً به پیروزی و براندازی دستگاه امویان انجامید. پس از مرگ محمد بن حنفیه - امام مذهب کیسانیه - شیعیان او به دو گروه عمده تقسیم شدند . (کیسانیان منسوب به کیسان غلام علی (ع) هستند که معتقدند بعد از امام حسین (ع) محمد بن حنفیه فرزند دیگر امام علی ، چهارمین و آخرین امام معصوم است که در کوه رضوی بین یک شیر و یک پلنگ اقامت دارد و در کنار وی دو چشمه جوشان یکی از آب و دیگری از عسل وجود دارد . او قائم به قسط خواهد بود و زمین را پر از عدل و داد خواهد کرد.) (نوبختی ، بی تا ، ص ۴۱)

گروهی از آنان مرگ او را انکار کرده و رأی به پنهان شدن و بازگشت مجدد او دادند و دسته ای دیگر مرگ او را پذیرفته و با ابو هاشم فرزند او به عنوان جانشین بیعت کردند که همین دسته دوم را می توان خاستگاه اصلی عباسیان دانست . اینک برای این که به چگونگی ارتباط بین عباسیان و فرقه هاشمیه یعنی یاران ابوهاشم پی ببریم مناسب است ، مختصری با اصل و منشأ عباسیان آشنا شویم :

آنان که نوادگان عباس ، عموی پیامبر (ص) هستند در طول قرن اول هجری تقریباً هیچ حضور روشنی بر صحنه سیاست و جریانات سیاسی نداشتند.

((یکی از پسران عباس ، علی بود که گویی طمع های سیاسی و فکر خلافت او را فریفته بود . اما با این حال هیچ گونه حرکت سیاسی در راه رسیدن به این هدف از او نقل نشده است . تنها این مطلب در دست است که در عهد عبد الملک بن مروان برای اقامت به دمشق آمد . اما چنان که پیداست نتوانست زبان خود را نگه دارد و اظهار کرده بود که این امر خلافت عاقبت در میان فرزندان من خواهد بود ، تا جایی که ولید بن عبدالملک او را با تازیانه زد و سوار بر شتر برهنه در شهر می گرداند و کسی همراه او فریاد می زد این علی بن عبدالله بن عباس بسیار دروغگوست و آن چه از گناه کرده و ناکرده بدو نسبت می داد چنان که پیداست بنی امیه در دمشق بر او سخت گرفتند و نهایتاً ولید او را از شهر اخراج کرد و در قریه حمیمه ساکن نمود .